

knjigu treba objeručke prihvatiti i poželeći da se ne samo u poslove istraživanja proteklog, već i u rad za budućnost uključi veći broj mladih, sposobnih, te hrvatskom i mađarskom jeziku vještih ljudi, pogotovo stoga što je klima povoljna i što mađarske vlasti vrlo dobro prihvaćaju inicijative koje dolaze od pojedinih narodnosti. Veze dva naroda, mađarskog i hrvatskog, koji su povijesno i prostorno vezani tisuću godina sa tisućama vidljivih i nevidljivih niti, treba razvijati na demokratskoj osnovi i kroz njihove manjine, i s punim poštovanjem obiju strana. Prožimanjem obje će strane znatno obogatiti srednjoevropski kulturni krug vezan uz Podunavlje, kojem pripadaju i u okviru kojeg moraju tražiti svoju sadašnjost i svoju budućnost. Drava i Dunav nisu rijeke razdvajanja već velike rijeke spajanja naroda koji žive na njihovim obalama.

Mira Kolar-Dimitrijević

OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA
Journal of Contemporary History Vol. 22, br. 2. IV/1987. i Vol. 22, br. 4, X/1987.

»Journal of Contemporary History« internacionalni je stručni časopis koji izlazi kvartalno u Londonu i donosi znanstvene radove najrazličitije tematike iz suvremene povijesti. Neki brojevi, kao dva koje ćemo ovdje prikazati, čine, međutim, posebna izdanja i posvećeni su u cijelosti jednoj temi. Zajednička tema 2. i 4. broja 22 volumena (1987) su obavještajne službe za vrijeme drugog svjetskog rata.

Obavještajni rat koji se vodio iza kulisa velikog svjetskog rata zanimljiva je, a k tome uvijek aktualna i gotovo neiscrpna tema. Postupnim otvaranjem desetljećima čuvenih arhiva javnosti a napose znanstvenicima postaju dostupni dokumenti koji bacaju novo svjetlo na ratne događaje i ono što se događalo u njihovoj pozadini. Ako se i ne radi o epohalnim obratima ili otkrićima, novije istraživanja na ovom području svakako su, zahvaljujući novoj arhivskoga građi, potpunija od prijašnjih, a vremenska distanca od predmeta istraživanja omogućuje im kritički pristup događajima - kako uspjesima, tako i neuspjesima, - bez opterećenosti crno-bijelom slikom mitova o efikasnosti i nepogrešivosti pojedinih službi s jedne ili druge strane.

U dva sveska pod jedinstvenim naslovom Intelligence Services during the Second World War četnaest je članaka koji, iako među sobom različiti po pristupu tematici i znanstvenim ambicijama (neki se bave samo jednim događajem, drugi pak obuhvaćaju mnogo šire vremensko razdoblje ili prostor; neki ostaju više informativnog karaktera dok su drugi opširne rasprave), zajedno daju prilično dobar i uravnotežen presjek zbivanja »na špijunskoj sceni« što se tiče zastupljenosti raznih zaraćenih strana, raznih bojišta i raznih faza rata uključujući i vrijeme koje je neposredno prethodilo ratu. U prvom svesku nalazi se sedam članaka: Ralph Bennet, »Konjičev skok u Drvaru: Ultra i napad na Titov život 25. svibnja 1944.«, Donald P. Steury, »Pomorska špijunaža, atlantska kampanja i potapanje Bismarcka: Studija uklapanja špijunaže u pomorsko ratovanje«, Timothy P. Mulligan, »Špijuni, šifre i »Zitadelle«: Špijunaža i bitka za Kursk, 1943«, David Thomas, »Strane Armije Istok i njemačka vojna špijunaža u Rusiji 1941-45.«, David Stafford, »Neustrašivi«: Mit i stvarnost«, Katy Fletcher, »Razvoj suvremenog amaričkog špijunskog romana«, John W. M. Chapman, »Hod po jajima: Špijunaža i »Antikominternu«. U drugom svesku su slijedeći članci: Louis Allen, »Japanski obavještajni sustavi«, Bob de Graaff, »Vruća špijunaža u tropima: nizozemske obavještajne operacije u Nizozemskoj Istočnoj Indiji za vrijeme drugog svjetskog rata«, Robert Stephan, »Smersh: Sovjetska vojna kontrašpijunaža za vrijeme drugog svjetskog rata«, W. Dirk Raat, »Američke obavještajne operacije i tajna akcija u Meksiku 1900-47«, Wesley K. Wark, »Kriptografsko neiskustvo: Počeci obavještajnog dešifriranja signala u Kanadi u drugom svjetskom ratu«, David A. Walker, »OSS i operacija Baklja«, John Herman, »Agencija Afrika: Rygorova francusko-poljska mreža i operacija Baklja«.

U članku »Konjičev skok u Drvaru: Ultra i napad na Titov život 25. svibnja 1944.« Ralph Bennet razmatra pitanje da li je i koliko britanska obavještajna služba znala za njemački plan »Konjičev skok«, desant na Drvar, te da li je u tome mogla odnosno trebala na vrijeme obavijestiti Tita. Zaključak je autora, na temelju dokumenata Public Record Officea, da Britanci, iako se u uhvaćenim i dešifriranim porukama više puta spominje akcija »Rosselsprung«, zapravo nisu znali o kakvoj se operaciji radi, niti kakvih će razmjera biti. Oznaka Sonderunternehmen, koja se u tim dokumentima pojavljuje, bila je vrlo česta u Wehrmachtovu rječniku, njome su bili označeni ne samo veliki pothvati, nego često i posve rutinske akcije, pa Britanci u njoj nisu vidjeli razlog za uzbunu. Da je

Tito bio ubijen u Drvaru 1944, događaji bi slijedećih godina vjerojatno krenuli drugačijim putem, Jugoslavija bi se raspala, a ruska željezna zavjesa bila bi pomaknuta do obala Jadranskog mora, kaže autor i zaključuje kako u činjenici da se to nije desilo, britanska obavještajna služba za sebe, međutim, ne može tražiti nikakve zasluge.

Timothy P. Mulligan, »Spojuni, šifre i »Zitadelle«: Spojunaža i bitka za Kursk 1943«, analizira izvore obavještajnih podataka i same podatke kojima su Sovjeti raspolagali uoči njemačke ofenzive kod Kurska, bitke koja je označila prekretnicu u ratovanju na istočnom frontu. Značajne podatke dostavila je sovjetska špijunska mreža Lucy u Švicarskoj, zatim Britanci pomoću svoje dobro razvijene signalne špijunaže poznate pod zbirnim nazivom Ultra te pojedini sovjetski špijuni koji su se infiltrirali u same strukture njemačke vojske i uprave. Naveće zasluge Mullighana ipak pridaje konvencionalnoj sovjetskoj špijunaži na licu mjesta u njemačkoj pozadini. Zračno izviđanje, izviđanje iza neprijateljskih linija, ispitivanje zarobljenika i prisluškivanje njemačkih veza dali su one posve konkretne podatke o položaju i kretanju njemačkih trupa koji su Sovjetima omogućili da na njemačku ofenzivu odgovore na pravi način.

Njemačka vojna špijunaža u Rusiji 1941-45 i posebno rad Fremde Heere Ost (FHO), odjela Vrhovne vojne komande (Oberkommando des Heeres) zaduženog za procjenu cjelokupnog obavještajnog materijala o Sovjetskom Savezu, uključujući analizu sovjetskih namjera i strategije, tema su opširnog članka Davida Thomasa. Govoreći o uspjesima FHO, Thomas posebno izdvaja bitku kod Kurska 1943, koju usprkos vojnom neuspjehu naziva najvišom točkom njemačke obavještajne analize na istočnom frontu. Više pažnje posvećeno je, međutim, daleko brojnijim propustima i otvorenim neuspjesima FHO, kako u procjenama sposobnosti, tako i konkretnih planova protivnika. Relativno slabom radu ove službe pridodala je uspješna i vrlo razgranata sovjetska djelatnost na planu dezinformiranja neprijatelja (dovoljno je reći da su tri glavna njemačka agenta, u Sofiji, Stochkolmu i Harbinu, bila zapravo pod sovjetskom kontrolom), no ocjenjujući rad ove službe u cjelini negativno, autor joj najviše zamjera uporno omalovažavanje i potcjenjivanje neprijatelja, (naravno u skladu s teorijom njemačke superiornosti), nedopustivu aroganciju koja je njemačku vojsku u Rusiji skupo stajala.

Članak »"Neustrašivi": Mit i stvarnost« Davida Stafforda na primjeru jedne ratne biografije pokazuje kako se senzacionalističkim pisanjem neki lik može vinuti do razine mita te kako je (nepopularan ali jedini moguć) zadatak historijske znanosti da ga iz tih visina vrati na časno i zasluženo mjesto koje mu pripada - na zemlji. Radi se o Sir Williamu Stephensonu, Kanadaninu na čelu njujorškog ureda SIS-a (britanska obavještajna služba, Secret Intelligence Service) čiji je život i ratni put sedamdesetih godina populariziran bestsellerom *A Man Called Intrepid* iz pera novinara Williama Stevensona. Ne ulazeći ovdje u detalje Staffordove argumentacije koja sa Stephensonom skida mističnu privlačnost genijalnog superspijuna čiji su prsti bili iza niza velikih operacija drugog svjetskog rata, spomenimo samo činjenicu da niti zvučno ime »Intrepid«, neustrašivi, zapravo nije bilo Stephensonov ratni pseudonim nego tek kablogramska adresa njegova njujorškog ureda.

Već se iz naslova »Razvoj suvremenog američkog špijunskog romana« vidi da članak Katy Fletcher odskače od ostalih u svesku jer ne donosi analizu stvarnih događaja i osoba, nego ga zanima način na koji se ta stvarnost reflektira u jednom književnom žanru koji (zanimljiv i pristupačan kakav već jest) posebno u Americi uvelike sudjeluje u oblikovanju slike o pojedinim događajima, političkim odnosima i ličnostima (itd) kod široke publike. Crno-bijeli špijunski romani šezdesetih godina odražavali su situaciju hladnog rata; u jednostavnim i jasnim zapletima dobri (zapadne demokracije) pobjeđuju zle (SSSR, Kina i njihovi komunistički sateliti). Promjenom klime sredinom sedamdesetih polako se mijenjaju i špijunski romani, posebno nakon javnih kongreskih istraga o radu CIA-e. Sve je bližđa crta između dobrih i zlih, metode CIA-e zapravo su jednako brutalne i nemoralne kao one KGB-a. Ova tendencija još je više izražena u osamdesetima. Njih karakterizira osim sve sofisticiranijih tema i pristupa i nova, mnogo zahtjevnija i sve bolja informirana čitačka publika.

»Hod po jajima: Špijunaža i "Anti-kominterna"«, članak Johna W. M. Chapmana, posvećen je jednom od - kako autor kaže - najbizarnijih međunarodnih sporazuma, takozvanom Antikominternskom paktu od 25. studenoga 1936. U tom kontekstu Chapman analizira njemačko-japanske odnose na političkom i gospodarskom polju sve od dvadesetih godina uz spominjanje mnogih imena iz diplomatske i obavještajne službe, koje su naravno bile vrlo povezane. U drugom dijelu članka razmatranja proširuje na širi europski i svjetski plan i prikazuje svu složenost međunarodne konstelacija snaga sredinom tridesetih godina. U igru uvodi Britance, Amerikance, Francuze, Talijane, Rusiju,

Mandžuriju i Etiopiju, njemačke manjine izvan granica Reicha i još štošta drugo, dočaravajući tako neizbježni »hod po jajima« tadašnje diplomacije među nebrojenim različitim interesima i očekivanjima. U takvim uvjetima Antikominternski pakt je povezao nacističku Njemačku i Japan pod vlašću ultranacionalističkog vojnog vodstva, dva totalitarna režima koja su otprilike u isto vrijeme svoje unutrašnje tenzije željela usmjeriti prema vanjskom neprijatelju.

U članku »Japanski obavještajni sustavi« Louis Allen daje prikaz japanske obavještajne aktivnosti prema nosiocima (vojska, policija, diplomacija...), načinima (infiltriranje agenata, dešifriranje signala, organiziranje projapanske gerile...) i prema području kojem je namijenjena (sam Japan, Rusija, Kina, jugo-istočna Azija...). Istaknuto mjesto dano je Nakano školi, gdje su se obučavali agenti za specijalni rat. Posebno je zanimljiv prikaz japanske špijunaže u vezi s Pearl Harborom. Za skupljanje podataka o američkoj floti nisu bile potrebne neke posebne sofisticirane metode, dovoljno je bilo iskoristiti američku nonšalantnu samouvjerenost i mogućnosti koje je ona pružala. Japanski vice-konzul Yoshikawa često je, na primjer, sjedio u (japanskom) restoranu s pogledom na luku i turističkim teleskopom za promatranje vidika, jedrio po zaljevu u pratnji lijepih djevojaka i letio iznad luke u turističkom avionu. Mnogi dokumenti o japanskoj špijunaži, posebno o dešifriranju radio i drugih poruka izgubljeni su, kaže autor, jer su Japanci u kolovozu 1945. palili svoju dokumentaciju, no i iz relativno škrtih izvora vidi se razgranatost i efikasnost njihova obavještajnog rada.

Bob de Graaff u članku »Vruća špijunaža u tropima: nizozemske obavještajne operacije u Nizozemskoj Istočnoj Indiji za vrijeme drugog svjetskog rata« pokazuje kako je i na koje načine nizozemska vlada, i sama u izbjeglištvu, nastojala održati svoj utjecaj i prisutnost u indonezijskim kolonijama, sada pod japanskom okupacijom. Uspostaviti kontakt s otocima nije bilo jednostavno, jer u i komunikacijskom smislu otoci bili odsječeni od svijeta, a na njima je vladao s jedne strane strah od Japanaca, a s druge i prilično izraženo protunizozemsko raspoloženje. Osim toga, zbog stalnog nedostatka materijala i ljudi s iskustvom, a i zbog činjenice da su izgubivši uporište na otocima obavještajne akcije morali voditi sa stranog teritorija (iz Austrije i s Cejlona). Nizozemci su bili dosta ovisni o Britancima i Amerikancima i njihovim prioritetima. Uz sve ove poteškoće nizozemski su špijuni i špijunske grupe (njih označava pojam »vruća špijunaža« za razliku od »hladne špijunaže« - dešifriranja neprijateljskih radio-poruka i sl.) tokom cijelog rata na Pacifiku podmornicama bili slani u Indoneziju s ciljem da prikupe određene podatke, pokušaju okupiti domaće stanovništvo ili izvrše diverzantske akcije. Većina tih agenata zaglavila je u džungli ili bila uhvaćena i smaknuta od Japanaca.

Treći od članaka koji se bave Rusijom jest »Smerch: Sovjetska vojna kontrašpijunaža za vrijeme drugog svjetskog rata« Roberta Stephana. Sovjetska vojna kontraobavještajna djelatnost koja je od 1918. bila pod Komesarijatom unutrašnjih poslova, prebačena je u april 1943. u nadležnost Komesarijata za obranu. Nova služba dobila je nadimak »Smerch«, što je kratica za »smrt špijunima«. Ova služba imala je, kao i njena prethodnica, dvostruki zadatak: sprečavanje neprijateljskih obavještajnih akcija i suzbijanje »kontrarevolucionarnih elemenata« u vlastitim redovima. U dosadašnjim (zapadnim) istraživanjima više se pažnje pridavalo ulozi oficira sigurnosti kao političkih komesara, a stvarni uspjesi službe u borbi protiv njemačke špijunaže ostajali su po strani. Ilustriravši ove uspjehe raznim primjerima i samom činjenicom da su Nijemci 1944. godine zatvorili Odjel za uhvaćene neprijateljske dokumente službe Leitstelle III Ost zbog nedostatka materijala, Stephan se ipak na kraju vraća na ulogu Smercha kao instrumenta političke kontrole i represije, nazivajući ga državnom u državi te posebno naglašavajući njegov udio u likvidaciji »anti-sovjetskih« elemenata u oslobođenim krajevima i dalje u osvojenim zemljama Istočne Europe.

Članak »Američke obavještajne operacije i tajna akcija u Meksiku 1900-47« W. Dirk Raata referat je iznesen na skupštini Društva historičara američkih međunarodnih odnosa i njegovo se izlaganje samo manjim dijelom uklapa u temu ovog sveska, drugi svjetski rat. Zanimanje SAD za Meksiko oduvijek je bilo veliko, iz strateških, a još više ekonomskih razloga. Američki imperijalni apetiti, usmjereni prema Južnoj Americi u cjelini, prema prvom susjedu su najviše dolazili do izražaja. Američka tajna politika uspjela je umanjiti britanski i posve onemogućiti njemački utjecaj u Meksiku u revolucionarnom periodu (1911-17), uspjela je deradikalizirati meksičku revoluciju, i nakon toga još više ojačati svoje pozicije u Meksiku. Do 1920. američki je kapital već posjedovao oko polovice meksičkih naftnih potencijala. Što se tiče drugog svjetskog rata, u njemu je Meksiko ostao formalno neutralan, a djelatnost sveprisutnih američkih obavještajnih službi

(čijem je - općepoznatom -razvoju, a na užtrb teme, posvećen veliki dio članka) orijentirala se još od druge polovice tridesetih godina na suzbijanje nacističke i komunističke špijunaže i otvorene propagande.

»Kriptografsko neiskustvo: Počeci obavještajnog dešifriranja signala u Kanadi u drugom svjetskom ratu« zanimljiv je članak o tome kako je Kanada - koja je, iako samostalna već od 1867, još dugo bila vezana za svoju metropolu - tokom drugog svjetskog rata dosegla ne samo svoju političku zrelost, nego, što je manje poznato, i zrelost na polju vojne špijunaže, koja ju je u samo nekoliko godina uzdigla od obavještajnog analfabeta do priznatog partnera u međusobnoj razmjeni obavještajnih podataka među Saveznicima na principu quid pro quo. Kanadski ured za dešifriranje, tzv. Examination Unit, osnovan je u ljeto 1941, obrađivao je njemačke radio-poruke između Abwehra u Hamburgu i njihovih agenata u Južnoj Americi koje su mogli hvatati svojom (tada jedinom takvom) stanicom blizu Ottawe. Zamah u radu Examination Unit je dobio nakon Pearl Harbora i početka rata na Pacifiku. Kanadski stručnjaci dešifrirali su niz dalekoističnih signalnih sistema, uključujući japanske diplomatske kodove i radio-komunikaciju Vichyevske Francuske iz Indokine. Sve se ovo, međutim, držalo u priličnoj tajnosti i nakon rata, pa su, kako naglašava autor Wesley K. Wark, prvi radovi o ovim kanadskim uspjesima objavljeni tek sredinom sedamdesetih godina.

U kraćem članku Davida A. Walkera »OSS i operacija Baklja« analizira se uloga OSS-a (Office of Strategic Services, prethodnik CIA-e), tada nove američke obavještajne službe pod vojnim nadzorom, u pripremama za savezničko iskrcavanje u Sjevernoj Africi (Operation Torch, 8.11.1942.). Odajući OSS-u, doduše, priznanje za preciznost podataka o obali i mogućnostima iskrcavanja, o cestama, prugama, itd, kao i o snazi i rasporedu francuskih snaga, Walker ističe njegovu kardinalnu pogrešku, koja se nije pretvorila u veću katastrofu samo zahvaljujući slučaju i sreći. Procjena OSS-a bila je, naime, da vichyevska francuska vojska neće pružiti nikakav ili bar slab otpor, a kako se pokazalo na licu mjesta, Francuzi su pružili žestok otpor koji je zakočio savezničko napredovanje, odnio mnogo žrtava i tko zna kako bi se stvar završila da Hitler sam nije napadom na slobodnu vichyevsku Francusku napravio onaj pogrešan korak koji je francuske trupe u sjevernoj Africi nagnao na sporazum sa Saveznicima. Ugled OSS-a, konstatira autor, nije, međutim, nimalo trpio zbog ove skupe krive procjene i u vojnim izvještajima se preko nje elegantno prelazi: Operation Torch bila je prva američka ofenziva i jednostavno nije mogla u javnosti biti prikazana drugačije nego kao sjajan i potpun uspjeh.

Posljednji članak, »Agencija Afrika: Rygorova francusko-poljska mreža i operacija Baklja« Johna Hermana, upoznaje nas s radom malo poznate, bolje rečeno nepravedno zanemarene obavještajne mreže, koja je, sastavljena od poljskih organizatora i francuskih agenata, bila jedina saveznička stalna mreža u sjevernoj Africi. Agenciju pod šifrom »Afrika« osnovao je (u ljeto 1941) i vodio poljski general-major Rygor Slowikowski nastupajući kao bogati biznismen, jedan od vlasnika prve tvornice zobenih pahuljica u Sjevernoj Africi. Baza agencije bila je u Alžiru, a devet (!) »podružnica« bilo je raspoređeno u Alžiru, Tunisu, Maroku i Dakaru. Opseg i efikasnost njihova rada pokazuje i lista prezentirana francuskim vlastima 1944, s imenima 92 glavna francuska agenta. Tražeći razloge zašto je u prikazima priprema za savezničko iskrcavanje u sjevernoj Africi značaj i doprinos Rygorove agencije zaobiden, Herman zaključuje da razlog nije samo u zatvorenosti britanskih ratnih arhiva, nego ponajviše u činjenici da su diplomatska i obavještajna služba SAD-a, u prvom redu OSS, veliku većinu obavještajnih podataka koje im je slao Slowikowski iskoristile i prikazale kao svoje vlastite, prisvojivši time zasluge koje zapravo pripadaju Agenciji Afrika.

U dva prikazana sveska časopisa Journal of Contemporary History oko tematike obavještajnih službi za vrijeme drugog svjetskog rata bilo je okupljeno četrnaest znanstvenika iz Zapadne Europe i Amerike. Mnogi od njih tužili su se na nepristupačnost arhivske građe, posebno sovjetske. Kako se od 1987. kad su izašli svesci do danas situacija na istoku Europe, i općenito u međunarodnim odnosima, poboljšala, možemo se na ovom području nadati još potpunijim i time još objektivnijim novim povijesnim istraživanjima.

Zvezdana Sikirić

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.